

CRACOVIA URBS EUROPAEA

KONFEDERACJA NA RZECZ PRZYSZŁOŚCI KRAKOWA
ul. Miodowa 41/14, 31-052 Kraków, tel. (12) 429
43 01

Wnioski
w związku z ogłoszeniem Prezydenta Miasta Krakowa z dn. 7
marca 2008
o przystąpieniu do sporządzania zmiany studium
uwarunkowań
i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta
Krakowa

CZĘŚĆ 2a:
TWIERDZA KRAKÓW
JAKO PRZEDMIOT OCHRONY

Oprac. dr inż. arch. Krzysztof Wielgus,
Kraków, czerwiec 2008 r.

(UWAGA: CZĘŚCIĄ NINIEJSZEGO OPRACOWANIA JEST DOŁĄCZONA
PŁYTKA CD Z MAPĄ I TABELĄ)

1. Skrót diagnozy.

Twierdza Kraków to zabytkowy układ budowli i urządzeń obronnych oraz specyficznie kształtowanej przestrzeni miejskiej i podmiejskiej; z okresu od XVIII do XX wieku, będący wynikiem funkcji militarnych Krakowa pełnionych od schyłku I Rzeczypospolitej, po odzyskanie niepodległości. Układ ten tworzy specyficzne zespoły krajobrazowe o wybitnych wartościach historycznych i kompozycyjnych. Fenomen twierdzy, jako olbrzymiego, świadomie kształtowanego zespołu większego niż dzisiejsze Miasto Kraków) a więc jej wartości historyczne, pamiątkowe, ekologiczne, estetyczne (w skali budowli), krajobrazowe (w skali zespołu), kompozycyjne (w strukturze miasta), społeczne itp. jako całości, są czytelne, zrozumiałe, możliwe do objęcia ochroną i

procesem dobrej kontynuacji - tylko **jako zabytkowy krajobraz warowny**. Pojęcie to jest kluczem do niniejszego opracowania.¹

Przedmiotem ochrony jest kompleks XIX-XX-wiecznej twierdzy pierścieniowej, która miała istotne znaczenie strategiczne i była realizowana etapami w latach 1849-1916 na kanwie wcześniejszych założeń obronnych. Do dziś zachowało się ponad 140 zabytkowych obiektów fortyfikacji głównie stałej oraz fragmentów fortyfikacji polowej, rozmieszczonych wokół miasta. W części znajdują się one również poza granicami administracyjnymi Gminy Kraków: np. w Zielonkach, Węgrzicach, Rząsce, w rejonie Wieliczki. To także kilkadziesiąt niefortyfikacyjnych dzieł twierdzy: koszar, magazynów, składów, warsztatów artyleryjskich, strzelnic itp.

Twierdza Kraków to wielki zabytek sztuki obronnej, pod względem wielkości czytelny w skali regionu, natomiast pod względem znaczenia – istotny dla horyzontu kulturowego epoki industrialnej – w skali świata. Ukazuje cechy reprezentatywne dla okresów swego powstawania. Stanowi kontynuację roli Krakowa, jako ważnego węzła obronnego na przestrzeni wieków. Wiąże się ściśle z historią rozwoju miasta i okolic; także z istnieniem i funkcjonowaniem garnizonu krakowskiego: armii austriackiej – z dużym udziałem Polaków; a następnie Wojska Polskiego. Jest dzięki temu materialnym dowodem udziału polskich i europejskich postaci historycznych: inżynierów, techników i robotników w tworzeniu fortyfikacji. Istotną rolę w kształtowaniu architektury krakowskiej twierdzy odegrali m.in. znany krakowski arch. Feliks Księżarski oraz twórca wojsk technicznych odrodzonej Rzeczypospolitej, gen. Emil Gołogórski, a także ważna postać dla rozwoju XIX-wiecznej myśli techniczno-fortyfikacyjnej, Szwajcar gen. Daniel Salis-Soglio. Twierdza Kraków wiąże się również z bezpośrednim udziałem miasta w działaniach wojennych w 1914, 1939 i 1945 r. Dokumentuje ponadto postęp inżynierii budowlanej epoki. Stosowano tu i doskonalono konstrukcje budowlane ceglane, pierwsze na tak dużą skalę w Europie konstrukcje betonowe oraz konstrukcje stalobetonowe i pancerne. Tym samym twierdza jest świadectwem tworzenia się rzeczywistości epoki techniczno-przemysłowej, elementem „korzeni współczesności”, rozumianych zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej.

W wymiarze urbanistycznym stanowi walor przestrzenny i ekologiczny, gdyż zorganizowany krajobraz warowny – z udziałem dróg, mostów i założeń zieleni fortecznej – jest organicznie zrośnięty z koncentryczno-promienistym układem miejskim Krakowa.

W wymiarze ekonomicznym, wartość twierdzy przekłada się na możliwość integracji zespołu (jako wciąż istniejącego systemu zieleni i przestrzeni otwartych) dla podniesienia standardów życia w mieście, atrakcyjności turystycznej (w aspekcie turystyki kulturowej) oraz na potencjał adaptacyjny poszczególnych obiektów. Dla zobrazowania powyższej

¹ Pojęcie krajobraz warowny wprowadził do języka polskiego profesor Janusz Bogdanowski na przełomie lat 70. i 80. XX wieku. Odpowiada ono niemieckiemu: „*Wehrlandschaft*” i angielskiemu: „*Strategic Landscape*”. Oznacza całościową postać ukształtowania i pokrycia terenu, świadomie wybranego i przystosowanego do celów obronnych. Jest to rozszerzenie powszechnie stosowanego terminu „*Architectura Militaris*”, utożsamianego przede wszystkim z budowlami, uzbrojeniem i wyposażeniem obiektów bojowych. Krajobraz warowny uwzględnia ponadto wszelkie niebojowe budowle, służące obronie: inżynieryjne, logistyczne, koszarowe, drogowe, hydrotechniczne, kolejowe, zieleń (maskującą, przeszkodową, użytkową i ozdobną), a także podziały gruntowe, w tym rezultaty systemu ograniczeń budowlanych, kształtujących strukturę urbanistyczną oraz powiązania ogniowe i sygnalizacyjne, przekładające się dziś na powiązania widokowe. Pierwszą publikacją w której użył tego terminu J. Bogdanowski to: *Krajobraz warowny XIX/XX o w. Dzieje i rewaloryzacja*, Kraków 1993; rozwija to w monumentalnej monografii *Architektura obronna w krajobrazie Polski*, Warszawa-Kraków, 1996 r.

tezy zestawiono powierzchnie działek zadrzewionych urządzeń obronnych Twierdzy Kraków (nie wliczając zieleni dział zaplecza). Są to: powierzchnie historyczne stan na rok 1919 (ha), bez części fortów pierścienia wewnętrznego, szańców i baterii, oraz powierzchnie współczesne, stan na rok 2004 - łączna, uwzględniające także obiekty nieujęte w zestawieniu z roku 1919 (ha)

Działki fortów-	223	ok. 222
Działki masek międzypolowych	21	ok. 10
Działki zadrzewień dróg fortecznych (szacunkowo)	200	ok. 50
Łącznie	444	ok. 282

Powierzchnie sąsiednich obszarów zieleni, możliwe do scalenia z relikdami zieleni fortecznej, dla potrzeb „miejskiej zieleni publicznej” [ZP].- ok. **801**

Łącznie - terenów, stanowiących zasadniczy, minimalny zasób zabytkowego, parkowego krajobrazu warownego 1083

czyli:

TWIERDZA KRAKÓW to 1083 ha zieleni i krajobrazu otwartego na terenie 3 gmin²

Synteza:

Twierdza Kraków jest dobrem kultury o znaczeniu światowym. Przesądza o tym jej wielkość, struktura (reprezentatywny przegląd różnorodnych budowli fortecznych), stosunkowo dobry stan zachowania, znaczenie historyczne (w rozumieniu rozwoju techniki i przebiegu strategicznych działań wojennych) oraz wpisywanie się jej zasobów do planów aktywizacji miasta i regionu w ramach warunków zrównoważonego rozwoju.

Wartości historyczne: naukowe i pamiątkowe zespołu wynikają z unikatowego w skali kraju przeglądu form budownictwa fortyfikacyjnego oraz z udziału w jego powstawaniu i obronie trzech pokoleń z kilkunastu narodów europejskich, w tym jednostek znanych i wybitnych.

Wartości estetyczne wynikają z niezwykłości i ekspresji specyficznych form obiektów obronnych, ich przesyceniu zielenią i ich ekspozycji;

Wartości krajobrazowe wynikają ze świadomego, makroskalowego kształtowania zespołu fortecznego z użyciem komponowanych zespołów zieleni, formowanych powiązań widokowych (niegdyś – ogniowych), ekspozycji czynnej i biernej budowli lokowanych na wzgórzach.

Wartości ekologiczne generuje system zieleni fortecznej Twierdzy Kraków, jako istniejący, niewykorzystany zasób ponad 200 ha zieleni, możliwej do połączenia w ponad 1000 - hektarowy system krajobrazowy o funkcji rolniczej i rekreacyjnej, przede wszystkim w ramach polityki kształtowania miejskich i gminnych terenów zieleni.

Wartości ekonomiczne to:

² Łączna powierzchnia wszystkich, urządzonych parków Krakowa w roku 2002 wyniosła **318, 5 ha**, co stanowi mniej niż 1% całkowitej powierzchni miasta.

- ☞ potencjalne korzyści wynikające z wytworzenia specjalnego, unikatowego w skali kraju produktu turystycznego, jako elementu budowy tzw. „przemysłu wolnego czasu” w obrębie Miasta Krakowa i całego Województwa Małopolskiego, w obliczu dużego zainteresowania problematyką tzw. „**turystyki fortecznej**”; włączenie Twierdzy Kraków do Małopolskiego Szlaku Historycznych Fortyfikacji, będących unikatową ofertą dla turystyki pieszej, rowerowej, konnej i motorowej;
- ☞ szanse zaawansowanej adaptacji turystycznej niektórych obiektów fortyfikacyjnych i czerpania zysków z tytułu dzierżawy w/w obiektów;**szansa wzmocnienia europejskiej i światowej promocji Województwa Małopolskiego oraz Miasta Krakowa, na tle rozważanego wpisu Twierdzy Kraków na listę światowego dziedzictwa UNESCO.**

Podstawowe wnioski do Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa.

1. W stosunku do zespołu Twierdzy Kraków należy stosować trzy sposoby ochrony, przewidziane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. Są to:
 - Ochrona poprzez wpis do rejestru zabytków,
 - Ochrona poprzez zapis w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
 - Ochrona poprzez utworzenie parku kulturowego.
2. Delimitację stref ochrony należy przeprowadzić synergicznie, uwzględniając inne, nie tylko historyczno-konserwatorskie kryteria i przyczyny ochrony; przede wszystkim za opracowaniem: „*Koncepcja ochrony różnorodności biologicznej Krakowa*”, opracował zespół w składzie: mgr Joanna Kudłek, mgr Aleksandra Pępkowska, dr Kazimierz Walasz, prof. dr hab. January Weiner, Instytut Nauk o Środowisku Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2005 w ramach projektu Europejskiego Centrum Doskonałości: IBAES (Integrating Basic and Applied Environmental Sciences for the benefit of local communities– Protection of urban biodiversity hot-spots).
Opublikowanego na stronie: <http://www.eko.uj.edu.pl/przyrodakrakowa>
Twierdza Kraków, jako struktura przestrzennie i wielkościowo nadrzędna w stosunku do miasta powinna stać się sumą działań ochronnych i harmonizujących krajobraz. Stanowi ona koniunkcję uwarunkowań historyczno-militarnych, krajobrazowych, przyrodniczych, urbanistycznych i ruralistycznych, turystycznych a nawet komunikacyjnych. Współczesna rola dawnej twierdzy wykracza więc daleko po za wąskie zagadnienia historyczne.
3. Przeprowadzone dotychczasowe badania³ wskazują na konieczność objęcia ochroną w postaci parków kulturowych 6 rozległych stref krajobrazu warownego w obrębie dawnego zewnętrznego pierścienia fortyfikacji oraz 2 stref w obrębie dawnego rdzenia twierdzy.
Potencjalne parki kulturowe krajobrazu warownego w pasie zewnętrznego pierścienia to:
 - obszar Sikornik-Skała (dawny III rejon warowny twierdzy – obszar Sikornika, Lasu Wolskiego wraz z przedpołem), jako strefa najwyższych wartości przyrodniczych, krajobrazowych i historyczno-fortyfikacyjnych, ponadto łatwo dostępna dla turystyki pieszej;

³ M. in. Scalono je w opracowaniu: J. Środulska-Wielgus, *Zieleń Twierdzy Kraków*, Atlas Twierdzy Kraków, Seria 2. T. IV, Kraków, 2004 r.

- obszar Mydlniki – Węgrze (dawne rejony IV i część V). Jest to najlepiej zachowany, najbardziej spójny i wieloprzestrzenny zespół, oferujący najlepsze i najliczniejsze panoramy miasta oraz najlepiej zachowane zespoły zieleni fortecznej. Absolutnej ochrony, jako ewenement na skale europejską wymaga grupa Fortu 44 „Tonie” – obecnie najlepiej zachowany zespół krajobrazu warownego XIX/XX wieku w Krakowie;
- obszar Sudół – Krzesławice (części dawnego rejonu V i VI), jako spójny, choć ograniczony, eksponowany pas forteczny, stanowiący cezurę pomiędzy krajobrazem otwartym a gęstą zabudową osiedli w Nowej Hucie;
- obszar Mogiła – Rybitwy – Lasówka (część dawnego rejonu VI i VII wraz z linia lokalizacji fortyfikacji polowych w krajobrazie Doliny Wisły i terasy wiślanej), jako spójny krajobrazowo i niezwykle cenny przyrodniczo obszar łęgowy;
- obszar Prokocim – Kosocice – Kaim - Swoszowice (część dawnego rejonu VII, obszar tzw. „Drugiej Bitwy o Kraków” z grudnia 1914 r.), jako bardzo eksponowany (najwyżej położony fort krakowski – 51 „Rajsko”), odcinek pasa fortecznego, położony w krajobrazie Pogórza Wielickiego;
- obszar Skotniki – Bodzów (część dawnego rejonu VIII) – zespół fortów, kawern i pozycji polowych w niemal niezmienionym krajobrazie wzgórz zrębowych ponad Doliną Wisły, bardzo cenny pod względem przyrodniczym, atrakcyjny turystycznie i widokowo.

Potencjalne parki kulturowe krajobrazu warownego w obrębie dawnego rdzenia to:

- Krzemionki, rozumiane jako historyczna całość: część północna z fortem wieżowym 31 i lokalizacją fortu 32, elementami wału rdzenia, śladami fortyfikacji XVIII-wiecznych oraz z synergicznymi wartościami Parku Bednarskiego Bednarskiego zabudowy osiedla-ogrodu w rejonie Placu Lasoty, i część południowa, z kopcem Krakusa, relikdami fortu i droga forteczną, zachowanym w znacznej części systemem prochowni; z synergicznymi wartościami memorialnymi dawnego obozu koncentracyjnego „Płaszów”, kamieniołomów, reliktdów zabudowy kolejowej; z najwyższymi wartościami przyrodniczymi;
- Lotnisko Rakowice-Czyżyny – jako obszar unikatowego w skali światowej zachowanego zespołu koszarowo-portowego z okresu I wojny światowej (lotnisko forteczne) z równie cennym krajobrazem sukcesyjnym z czasu rozwoju polskiego lotniska z lat 1925-31.

4. Wskazane jest objęcie ochroną poprzez wpis zespołowy do rejestru zabytków (ewentualne rozszerzenie wpisu urbanistycznego zabudowy XIX-wiecznej Krakowa w granicach rdzenia d. Twierdzy Kraków o następujące zespoły zaplecza oraz fortyfikacji wewnętrznych:

- Fort 7 „Za Rzeką” (ul. Rydla), relikty fortu N8, „Rampa Legionów”, zespół koszarowy artylerii (ul. Wrocławska, Głowackiego), zespół Szkoły Kadetów (Pałac na Łobzowie – Politechnika Krakowska) – jako wyraźny, czytelny i specyficzny fragment forteczno-garnizonowy;
- szpital wojskowy przy ul. Wrocławskiej, Bastion III „Kleparz” wraz z przedpołem, dworzec towarowy, ulica Kamienna wraz z wiaduktem, Fort 12 (Bastion IVa „Luneta Warszawska”), areszt i koszary artylerii fortecznej przy Montelupich, Zakład Helclów i Koszary Arcyksięcia Rudolfa – Politechnika Krakowska, jako czytelny, reprezentatywny i jednolity zespół forteczno-garnizonowy, komunikacyjny; z przykładami architektury reprezentacyjnej – z drugiej połowy XIX wieku;
- zabudowa ulicy Rakowieckiej, wraz z koszarami, działownią, zespołem aprowizacyjnym twierdzy, Zakładem Lubomirskiego i kościołem oo. Karmelitów – jako przykład funkcjonalnej i reprezentacyjnej zabudowy militarnej i cywilnej z początku XX wieku.

5. Wskazane jest do objęcia ochroną w ramach planów miejscowych następujących, najważniejszych obszarów, które z racji stanu, dynamiki i kierunków przekształceń nie mogą być objęte parkami kulturowymi ani wpisami zespołowymi do rejestru zabytków;

- obszar Jugowice – Borek – Kobierzyn, poddany zwłaszcza w części wschodniej intensywnej zabudowie, izolującej cenne obiekty forteczne i koszarowe);
- obszar Ludwinów – Zakrzówek, z reliktnymi umocnieniami rdzenia oraz szańcami FS; cenny z punktu widzenia przyrodniczego i widokowego, poddany intensywnej presji urbanizacyjnej;
- obszar Olszanica – Mydlniki (międzypole fortów 39 i 41a, i tym samym łącznik pomiędzy potencjalnymi parkami kulturowymi), nie posiadający rozpoznanych śladów fortyfikacji, ważny z punktu widzenia wzajemnej ekspozycji fortów, cenny przyrodniczo, poddany presji urbanizacyjnej.
- obszar południowego międzypola d. fortu 15 „Pszorna”, z reliktnymi traktu mogińskiego, kolei kocmyrzowskiej, z eksponowanym parkiem na krawędzi terasy wiślanej – aż po koryto Wisły. Cenny, choć nierównomiernie zagospodarowany obszar, rozcinany zabudową wzdłuż ciągów komunikacyjnych;
- obszary reliktnych dawnych fortyfikacji, utrwalonych w strukturze miasta, lecz fizycznie nieistniejących lub zachowanych śladowo, np. Aleje Trzech Wieszczów, ul. Beliny-Prażmowskiego, Rondo Mogińskie z reliktnymi Bastionu V, ul. Powstania Warszawskiego; fragmenty ul. Piastowskiej wraz z reliktnymi fortu N4, ul. Rydla z lokalizacją fortu N6.

Zespół twierdzy Kraków musi być traktowany łącznie i synergicznie; potencjalne parki kulturowe i inne strefy ochrony obszarowej, występujące czasami na obszarze 2 gmin lub kilku dzielnic wymagają odpowiednich wcześniejszych uzgodnień, jednak ich dzielenie wbrew układom historycznym oraz uwarunkowaniom fizjograficznym byłoby niekorzystne.

Prezes Zarządu
Przewodniczący Rady
arch. Jarosław Żółciak

Wiceprezes Zarządu
Mariusz Waszkiewicz

dr Zbigniew Beiersdorf